

Галина ЖУКОВСЬКА, канд. філол. наук, доц.

ORCID ID: 0000-0002-4815-8283

e-mail: h.zhukovska@knu.ua

Київський національний університет
імені Тараса Шевченка, Київ, Україна

МІФОЛОГЕМА ДЕРЕВА В ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Вступ. Міфологема дерева посідає важливе місце в поезії Тараса Шевченка, вона репрезентує морально-етичні цінності, вірування, традиції, соціальні уявлення, історичну пам'ять, а також психоемоційні стани ліричного суб'єкта. Цей образ у художньому дискурсі поета функціонує як полісемантична символічна структура, що інтегрує архетипні, фольклорні та індивідуально-авторські значення.

Методи. Дослідження міфологеми дерева в поезії Тараса Шевченка здійснюється із застосуванням комплексу взаємодоповнювальних методів, зокрема міфокритичного, структурно-семіотичного та історико-літературного.

Результати. Міфологема дерева в поезії Тараса Шевченка насамперед репрезентує сакральний простір України як тоpos рідного краю, актуалізуючи ностальгійний дискурс утраченого "раю" та екзистенційної туги за ним.

Відтворюючи ідилічний, вимріяний образ утраченого рідного світу, невід'ємними маркерами якого в поезії Тараса Шевченка постають щасливі закохані чи гармонійна сім'я (родина), біленька хатка в квітучому садку, поет органічно продовжує біблійну й барокову українську традицію, у якій сад осмислюється як символ раю небесного і земного, центр космічної гармонії, уособлення духовного ідеалу, пов'язаного з перебуванням людини в стані первісної райської ідилії.

Образи дерев, які акумулюють глибоку міфологічну символіку, в Шевченковій поетичній концепції увиразнюють внутрішні стани ліричного суб'єкта, його екзистенційний досвід. Образи тополі, верби, калини, дуба тощо стають інструментами психологізації поетичного світу й водночас носіями ширшого онтологічного змісту.

Означена міфологема функціонує як символічно-історіософська модель, у якій поєднуються мотиви циклічності буття, національної пам'яті, занепаду й відродження. Водночас міфологема еволюціонує

до універсальної моделі "дерева життя", архетипу Світового дерева, що символізує життєтворчу енергію та смислову повноту буття.

У поетичному світі Тараса Шевченка міфологема дерева реалізується як полісемантичний образ-символ, що відображає індивідуальний екзистенційний досвід, народний світогляд й історичну пам'ять.

Висновки. Міфологема дерева в поезії Тараса Шевченка є одним із важливих системотвірних складників художньо-міфологічної картини світу, багатозначний і архетипний, що тяжіє до моделі Світового дерева та інтегрує природний, соціально-історичний і духовно-ціннісний виміри буття.

Ключові слова: українська література, міфологема, образ-символ, архетип, міфопоетика, поетична семантика.

Вступ

Міфопоетичне наповнення творів Тараса Шевченка оприявнюється через активне функціонування в них народнопоетичних, біблійних і античних міфологічних образів, тем, мотивів. Вивченню окремих аспектів семантики Шевченкової міфопоетики приділяли увагу І. Франко, С. Смаль-Стоцький, Ю. Барабаш, Г. Грабович, О. Забужко, О. Боронь та ін. "Міфологічна природа Шевченкової поезії не викликає сумніву, – підкреслює Г. Грабович. – Завдяки психологічним екзистенціальним обставинам його долі, його генія, а також культурній готовності читача до його сприйняття, Шевченко досяг унікальної позачасової співзвучності зі свідомими й несвідомими почуттями народу" (Грабович, 1991). Досліджуючи художнє втілення авторського міфологічного світобачення вчені принагідно звертали увагу на важливе значення образу-символу дерева, ширше – саду або гаю (лісу), у його поетичній концепції. Як зауважує О. Боронь: "Сад – один із домінантних образів Шевченкової поетичної картини світу, рівномірно поширений майже в усій його творчості: від ранньої поеми "Катерина" (1838–1839) до своєрідного поетичного епілогу – вірша "Чи не покинуть нам, небого..." (1861) (Боронь, 2005).

Аналіз художніх творів з погляду міфологічного дискурсу тяжіє до пошуків архетипових основ творчості письменника, бо, як зауважує І. Костюк, міфологема є "носієм важливого

загальнолюдського досвіду" (Костюк, 2011), значущою "одиницею міфологічної картини світу, реалізує концепти міфологічного мислення; містить стабільний зміст (цим наближається до алегорії); проявляє свої семантичні можливості і всередині заданої походженням змістової традиції (цим тяжіє до символу), і в поєднанні з іншими міфологемами здатна формувати нові понятійно-образні композиції" (Костюк, 2011).

У цьому контексті дослідження художньої реалізації міфологеми дерева у творчості Тараса Шевченка важливе не лише для розширення й поглиблення розуміння специфіки поетичного світу митця, його світоглядних та творчих домінант, а й для виявлення свідомих і несвідомих первнів українського етнічного та загальнолюдського досвіду, що закодований в поетично-міфологічній картині Шевченкової поезії.

Методи

Дослідження міфологеми дерева в поезії Тараса Шевченка ґрунтується на комплексному використанні взаємодоповнювальних методів, що забезпечують багаторівневий аналіз цього образу як культурно-символічного феномену. Поєднання міфокритичного, структурно-семіотичного та історико-літературного підходів зумовлене необхідністю врахування як архетипної природи міфологеми, так і її текстуальної та історико-культурної реалізації.

Міфокритичний метод дозволяє реконструювати глибинні архетипні витоки образу дерева і виявити його зв'язок із традиційними міфологічними уявленнями. Структурно-семіотичний підхід забезпечує аналіз функціонування цього образу як знаку в межах художньої системи тексту, зокрема його символічних значень і смислових трансформацій. Історико-літературний метод дає змогу простежити специфіку інтерпретації міфологеми в контексті епохи, літературного процесу та індивідуальної поетики автора.

Результати

У структурі міфопоетичного світобачення Тараса Шевченка, який, на переконання Оксани Забужко, є найочевиднішим "творцем національно-консолідуючого авторського міфа" (Забужко, 2009), міфологема дерева посідає визначальне місце.

Дерево в Тараса Шевченка не просто хронотопний знак сільського, лісового, чи, рідше – степового пейзажу. Цей образ завжди потенційно символічний, наповнений смисловою багатозначністю.

Як можемо спостерегти, образи тополі, верби, калини, явора, дуба тощо у авторській поетичній інтерпретації, перш за все, позначають сакральний для поета простір – рідний край, Україну, яка, насамперед, асоціюється з милою серцю природою: "Сонце гріє, вітер віє / З поля на долину, / Над водою гне з вербою / Червону калину" (Шевченко, 2004, с. 14) або "Попід горою, яром, долом, / Мов ті діди високочолі, / Дуби з Гетьманщини стоять. / У яру гребля, верби вряд..." (Шевченко, 2004, с. 29). Образи дерев імпліцитно моделюють образ України, назавжди вкарбований у Шевченкову пам'ять.

Тарас Шевченко використовує міфологему дерева як своєрідний маркер пам'ятних місць: місця зустрічі закоханих: "Як діточок двоє, / Під тую калину / Прийшли, посідали / І поцілувались" ("Зацвіла в долині...") (Шевченко, 2004, с. 382), місця прощання, чекання і смерті: "Ось і дуб той кучерявий ... / Вона! Боже милий! / Бач, заснула виглядавши, / Моя сизокрила!" ("Причинна") (Шевченко, 2004, с. 15), місця поховання: "Посадили над козаком / Явір та ялину, / А в головах у дівчини / Червону калину" ("Причинна") (Шевченко, 2004, с. 16), місце молитви і розмови з Богом ("Пішла в садок у вишневий, / Богу помолилась, / Взяла землі під вишнею, / На хрест почепила..." ("Катерина") (Шевченко, 2004, с. 42).

Коли ліричний герой перебуває в пошуках раю на землі, "світу Божого", "живого" Бога, то свідченням Божої присутності у творах Тараса Шевченка стає, на нашу думку, не тільки цілком справедливо зауважене П. Іванишином, "любовне щастя українців на тлі прекрасної (як «райської») природи (наприклад, через любов Яреми та Оксани у «Гайдамаках»)", або "чисте весняне (коли зацвіла «червона калина» і співає весела «пташечка») кохання «дівчини-дитини» та «козака молоденького» у медитації «Зацвіла в долині...», яке герой характеризує як «рай» («якого ж ми раю/ У Бога благаєм?»)...» (Іванишин, 2008), а й біленькі хатки в зеленому квітучому садку, оповиті "зеленим

гаєм" або замріяними "степами-ланами": "Село на нашій Україні – / Неначе писанка, село./ Зеленим гаєм поросло. / Цвітуть сади, біліють хати, / А на горі стоять палати, / Неначе диво. А кругом / Широколистії тополі, / А там і ліс, і ліс, і поле, / І сині гори за Дніпром. / Сам Бог витає над селом" (Шевченко, 2004, с. 379) або "Тихесенько вітер віє, / Степи-лани мріють, / Між ярами над ставами / Верби зеленіють ... / Сади рясні похилились, / Тополі по волі / Стоять собі, мов сторожі / Розмовляють в полі" (Шевченко, 2004, с. 190). Таким є райський авторський образ гармонійного українського світу. За спостереженнями О. Бороня, "ідилічним топосом – означником рідної землі" у Тараса Шевченка є насамперед сад (Боронь, 2005). У трактуванні саду поет продовжує біблійну й барокову українську традицію, у якій сад "символ Раю небесного і Раю земного, центр космосу, уособлення духовності, співвіднесеної з перебуванням у райському саду" (Шевченко, 2001).

Варто зауважити, що міфологема дерева (саду) постає у Тараса Шевченка частиною втраченого ідеалізованого простору, що проетується як інтимно-сакральне заповітне бажання ліричного героя: "А я так мало, небагато / Благов у Бога. Тільки хату, / Одну хатиночку в гаю, / Та дві тополі коло неї, / Та безталанну мою, / Мою Оксаночку? щоб з нею / Удвох дивитися з гори / На Дніпр широкий, на яри, / Та на лани золотополі, / Та на високії могили" ("Не молилася за мене ...") (Шевченко, 2004, с. 399). У цьому вимріяному поетичному інтимно-символічному просторі дві тополі стають символом пари, підкреслюють ідею гармонійного співіснування, водночас вони символізують укоріненість і тривалість буття. Важливо наголосити, що це лише бажаний, уявний світ, знак нездійсненої надії на просте людське щастя, яке для поета залишилося мрією.

У цьому контексті обґрунтованим є трактування міфологеми дерева, як і "локусу саду, як і могили", як важливої міфологічної семи, що "розбудовує простір не тільки вишир, площинно, але й вертикально, поєднуючи землю і небо (рай)" (Боронь, 2005).

У вірші "Садок вишневий коло хати" квітучий сад окрім символізації гармонійного рідного простору, України, набуває

додаткового семантичного значення родинного затишку і безпеки. Цей "садочок-райочок", як зауважує Оксана Забужко, є "топосом роду, родини, любовної спорідненості поколінь <...> конкретно-чуттєвим символом духовної єдності «і мертвих, і живих, і ненарождених земляків в Україні і не в Україні ...»" (Забужко, 2009).

Отже, у поезиті Тараса Шевченка міфологема дерева (ширше саду або гаю) репрезентує ностальгійний дискурс утраченого сакрального простору – України як "раю". Ідеалізовані природні картини слугують засобом вербалізації екзистенційної туги за рідним краєм, за простим людським щастям.

Антитетичним до образу України як "садочку-райочку", "повитого красою", де "серце одпочине", є образ України, яка "бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла..." (Шевченко, 2004, с. 192).

Образи бур'яну, рідше, кропиви й терну, у поетичному моделюванні Тараса Шевченка функціонують як виразні символи занепаду і запустіння. У таких віршах зазвичай ідеться про минулі звичаї українців, "про старину, про те диво, що було, минуло..." (Шевченко, 2004, с. 72), як, до прикладу, у вірші "Чигирине, Чигирине...", де серце ліричного героя плаче через втрачену "святую славу" гетьманської столиці, через "руїни України", не знаходячи відповіді на питання: "За що ж боролись ми з ляхами? / За що ж ми різались з ордами? / За що скородили списками / Московські ребра?.." (Шевченко, 2004, с. 179). Занедбаний етнонаціональний простір позначається образом бур'яну: "...заснула Вкраїна, / Бур'яном укрилась, цвіллю зацвіла, / В калюжі, в болоті серце прогноїла / І в дупло холодне гадюк напустила" (Шевченко, 2004, с. 179). Як бачимо, дендрологічні образи увиразнюють мотиви занедбаної історичної пам'яті про козацьку славу, руйнації, перетворення колись квітучого саду в простір запустіння.

Історико-філософський вимір міфологеми дерева у вірші "Бували війни й військові свари" актуалізується через ще одну фітоморфну опозицію дуб / будяки і кропива, що має виразне символічне навантаження.

Образ-символ дуба в українській культурній традиції генетично пов'язаний із давніми міфологічними уявленнями та

дохристиянськими віруваннями. У етнокультурній обрядовості дуб вважався сакральним деревом-тотемом, якому відводилося одне з центральних місць у системі архаїчних культів і яке шанувалося як об'єкт поклоніння.

У народній свідомості дуб асоціюється з уявленнями про фізичну силу, здоров'я, міцність, стійкість і незламність, осмислюється як символ життєвої тяглості, як дерево життя і роду, що підкреслює його зв'язок із уявленнями про родову безперервність і стабільність.

Водночас семантика образу є контекстуально зумовленою і може набувати негативних конотацій. Так, мотив "сухого дуба" у фольклорній традиції репрезентує уявлення про занепад, нещастя або біду, що свідчить про амбівалентний характер цього символу, використаний Тарасом Шевченком у поетичному моделюванні минулого, теперішнього і майбутнього.

Образ старого дуба, понівеченого шашелями, у вірші "Бували війни й військові свари" уособлюється з занепадом козацької слави та звитяги: "Бували війни й військові свари: / Галагани, і Киселі, і Кочубеї-Нагаї – / Було добра того чимало. / Минуло все, та не пропало. / Остались шашелі: гризуть, / Жеруть і тлять старого дуба..." (Шевченко, 2003, с. 368). Проте зображення воєнних конфліктів і внутрішніх суспільних розколів, ускладнених мотивом національної зради, тут інтегрується у вітаїстичний контекст, пов'язаний із ідеєю відродження та перемоги життєвого начала. У цьому смислового полі особливого значення набуває образ коріння дуба, який символізує життєву енергію і здатність до оновлення: "А од коріння тихо, любо / Зелені парості ростуть. / І виростуть; і без сокири / Аж зареве та загуде, / Козак безверхий упаде, / Розтрощить трон, порве порфіру..." (Шевченко, 2003, 368).

Розгортання образу підкреслює ідею неминучого розквіту прихованої сили, яка здатна зруйнувати наявний соціально-політичний порядок ("розтрощить трон, порве порфіру"). Дубове коріння стає міфопоетичним маркером живого національного організму, незнищеною основою народного буття, глибинною історичною пам'яттю, у якій закладені перспективи майбутнього відродження. Таким чином, тут міфологема дерева поєднує кілька

взаємопов'язаних семантичних площин: руйнацію, відродження та кару і реалізується як динамічна космогонічно-історіософська модель, яка поєднує ідею органічного відродження нації з мотивом радикального очищення простору від руйнівних соціальних сил. Є. Маланюк, аналізуючи вірш, зауважував: "В цьому образі старого дуба, що з нього, виростають зелені парості невичерпального, незнищального і переможного життя, – сконцентрована вся органічна й убійча для матеріалістичних смертотворців і смертопоклонників – філософія Шевченка" (Маланюк, 1995).

У поетичному світі Тараса Шевченка також яскраво оприявлений і інший аспект семантики міфологеми дерева, який тісно пов'язаний з давнім пантеїстичним світоглядом українців. Йдеться про народні вірування в можливість "метаморфоз, поетичного обертання людей в дерева, квітки, зорі, в птиць, у звірів, які ми знаходимо в українській народній поезії" (Нечуй-Левицький, 2012), де дівчина може "обернутися в дерево, в траву, в росу й квітки", де невістка стала тополею, "явір став з парубка, котрого прокляла мати", де "часом обертаються в дерево разом козак і дівчина": "І став козак на горі терном, а дівчина на долині стала калиною" або "Рай-дерево, м'ята і барвінок вирости з попелу, що залишився од трьох дівчат сиріт" (Нечуй-Левицький, 2012).

У вірші "Думка" ("Вітре буйний, вітре буйний!") автор увиразнює сирітську дівочу долю, горе втрати коханого, без якого світ немилий. У внутрішньому монолозі ліричної героїні добре передані народні вірування в живу природу (звертання до вітру) і в тісний зв'язок людини з нею. Ідея вірності в коханні втілюється через прагнення дівчини піти за милим або "стати русалкою", або ж "Червоною калиною / Постав на могилі. / Буде легше в чужім полі / Сироті лежати, / Буде над ним його мила / Квіткою стояти. / І квіткою, й калиною / Цвісти над ним буду, / Щоб не пекло чуже сонце, / Не топтали люде" (Шевченко, 2004, с. 11).

Серед опоетизованих образів дерев у Шевченковій поезії, як і в народній творчості, особливе місце відводиться калині, яка здебільшого символізує внутрішній світ дівчини, її красу, молодість, любов. Як і в українській культурній традиції, цей

образ у авторській концепції має виразну фемінну семантику, так само як і часто вживаний поетом образ тополі, який також увиразнює мотиви дівочої краси, долі, самотності та вірності.

Шевченкова балада "Тополя" інтерпретує народний міф про перетворення дівчини в дерево: "По діброві вітер вие, / Гуляє по полю, / Край дороги гне тополю / До самого долу. / Стан високий, лист широкий / Марне зеленіє. / Кругом поле, як те море / Широке, синіє" (Шевченко, 2004, с. 43). Одинокі тополя, у яку перевтілилась дівчина з допомогою "бабусиною" зілля, не діждавшись свого милого-чорнобривого і відкинувши материні пропозиції прийняти старостів від "сивого, багатого" стає символом жіночої долі (недолі), самотності й вірності, а можливо. й одержимості коханому.

Міфологема тополі увиразнює мотив трагічної дівочої долі. Таку ж тему, проте дещо видозмінену, бо йдеться про трагічну долю дівчини-покритки, автор реалізує в поемі "Осика". Відомо, що оригінал поеми потрапив до III Відділення і департаменту поліції 1847 р., згодом на заслання, переписуючи "Осику" до "Малої книжки" Тарас Шевченко переробив поему і дав їй назву "Відьма".

Вибір осики в однойменній поемі не випадковий. На відміну від тополі, осика має темну, фатальну конотацію. У народних уявленнях осика пов'язується з нечистою силою, її називають "чортовим деревом". Існує повір'я, що на осичі повісився Юда, тому вона проклята й "тремтить".

У поемі Тараса Шевченка міфологема осики розгортається як народно-міфологічний і моральний символ, що поєднує соціальну трагедію, інфернальну колізію, народні уявлення про гріх і кару.

В основі сюжету – історія дівчини, звабленої паном, яка стає покриткою, а згодом у народній свідомості – відьмою. Її доля поступово переходить із реального соціального виміру в міфологічний: життя як відьми-знахарки, смерть і поховання без церковного обряду, поява осики як "заклятого дерева", яка виросла на її могилі: "Росте в полі на могилі / Осика заклата, / Отам відьма похована, / Христітєсь, дівчата" (Шевченко, 2019).

У Тараса Шевченка це дерево постає і як інфернальний маркер, і як знак пам'яті про трагічну жіночу долю, і як застереження для дівчат щодо "лукавих панів".

Символічний потенціал міфологеми дерева у поезії Тараса Шевченка не вичерпується лише етнонаціональними чи морально-етичними смислами, за допомогою природних образів автор часто відтворює внутрішні стани суб'єкта, екзистенційний досвід, як, наприклад, у вірші "А.О. Козачковському". Рядки "Кого я, де, коли любив? / Кому яке добро зробив? / Нікого в світі, нікому в світі. / Неначе по лісу ходив!" (Шевченко, 2003, с. 60) мають виразне екзистенційне символічне навантаження, зокрема через образ лісу, який функціонує тут як метафора життєвої дезорієнтації, бо "ходити по лісі" може означати блукати без мети, не знаходити правильного шляху. Також цей образ вказує на мотив марності прожитого життя, самотності, бо немає "нікого в світі".

У народнопоетичній традиції ліс часто постає як простір невідомого, небезпечного, чужого, протиставлений рідному простору: дому, селу тощо. У цьому контексті Тарас Шевченко використовує цей образ для передачі внутрішнього стану людини, яка втратила життєві орієнтири.

Заперечення очікуваного природного циклу ("не жди весни") актуалізує мотив незворотності часу й утрати надії в поезії "Минули літа молодії": "Не жди весни – святої долі! / Вона не зійде вже ніколи / Садочок твій позеленить, / Твою надію оновить!" (Шевченко, 2003, с. 359). Ці рядки можна трактувати як констатацію внутрішнього спустошення, екзистенційної безнадії. Очевидно, йдеться про внутрішній стан, коли життєві сили вичерпуються. Образ "садочка" постає метафорою внутрішнього життєвого простору, який вже не підлягає оновленню. У традиційній символіці весна завжди повертається. У Шевченковій поезії цей цикл зламаний: весна "не зійде вже ніколи". Це поетове заперечення природної й міфологічної закономірності відновлення стає маркером екзистенційної кризи, безнадії і деструкції цілісності буття.

Переживаючи глибоку тугу, поет виразно артикулює небажання бути похованим на чужині, "щоб не робили москалі /

Труни із дерева чужого / Або хоч крихотку землі / Із-за Дніпра мого святого / Святії вітри принесли, / Та й більш нічого" ("Не гріє сонце на чужині...") (Шевченко, 2004, с. 337). Бути похованим у "труні із дерева чужого" очевидно означає назавжди залишитися поза національним сакральним простором. Образ "труни із дерева чужого" символізує незворотну втрату зв'язку з рідною землею, підкреслюючи трагізм життя і смерті на чужині.

З-поміж інших віршів, у яких виразно артикулюється символіка дерева, особливо виділяється поезія "У Бога за дверми лежала сокира...", створена Тарасом Шевченком у період заслання. Існує припущення, що її задум виник у час перебування митця в степу в складі Аральської описової експедиції. На переконання О. Астаф'єва, це чи не єдина поезія цього періоду творчості, що базується на місцевих легендах, зокрема вміщує "в собі фрагмент киргизької легенди, яка пояснює відсутність дерев і зелені у тамтешніх просторах степах" (Астаф'єв, 2016). Після розгорнутого опису спаленої сонцем пустелі, маркованої такими образами як "червона глина та печина, / Бур'ян колючий та будяк, / Та інде тирса з осокою / В яру чорніє над горою..." (Шевченко, 2004, с. 361), поет відтворює образ самотнього дерева, єдиного на безмежному степовому просторі, що збереглося всупереч вкрай несприятливим обставинам: "Одним єдине при долині / В степу край дороги / Стоїть дерево високе, / Покинуте Богом. / Покинуте сокирою, / Огнем не палиме, / Шепочеться з долиною / О давній годині. / І кайзаки не минають / Дерев святого. / На долину заїжджають, / Дивуються з його, / І моляться, і жертвами / Дерево благають, / Щоб парості розпустило / У їх біднім краї" (Шевченко, 2004, с. 361–362).

Тут міфологема дерева, репрезентована образом самотньої тополі, уособлює архетип Світового дерева – центр сакрального простору, що поєднує минуле й сучасне ("шепочеться з долиною о давній годині"). Його недоторканність ("покинуте сокирою", "огнем не палиме") підкреслює надприродну сутність. Дерево набуває статусу культового центру, довкола якого розгортаються ритуально-обрядові практики, що репрезентують архаїчні моделі взаємодії людини з трансцендентним. Люди

вклоняються дереву, приносять жертви й очікують від нього життєдайної сили – символічного оновлення природи й власного буття. Це "дерево життя", на протигагу спустошенню, мертвотності й екзистенційній індиферентності, втілює життєтворчу енергію та смислову повноту буття.

Водночас міфологема дерева в цьому контексті актуалізує мотив незнищенної надії, що супроводжує світогляд Т. Шевченка, і проєктується на буттєві уявлення киргизів, для яких сакральне дерево "сингич-агач" постає як форма божественної присутності на землі.

У цьому вимірі також простежується виразна національно-екзистенційна проєкція: образ киргизької пустелі може трактуватись як метафоричний відповідник спустошеної України, тоді як самотнє дерево в степу – символ єдиної, але незгасної надії на відродження. Міфологема дерева у Шевченковій поезії стає медіатором між природним, людським і сакральним вимірами, формуючи цілісну художньо-міфологічну модель поетичного світу.

Дискусія і висновки

Таким чином, міфологема дерева в поезії Тараса Шевченка акумулює комплекс важливих етнокультурних смислів: звичаєво-обрядову сферу, морально-етичні цінності, соціальні уявлення, психоемоційні стани ліричного суб'єкта, а також індивідуальну й колективну історичну пам'ять.

Для Тараса Шевченка верби, тополі, калина, дуб, явір тощо в умовах чужини асоціювалися з Україною, набували інтимно-сакрального значення, ставали символом національного буття і неодмінною ознакою Божої присутності, раю на землі. Міфологема дерева виконувала компенсаторну функцію, підтримуючи внутрішню рівновагу поета, живлячи його надію та забезпечуючи символічний зв'язок із Батьківщиною в умовах просторового й екзистенційного відчуження.

У поетичній системі автора образ дерева функціонує як маркер пам'яті й сакралізованого простору, актуалізуючи зв'язок між природним ландшафтом і людською долею, утверджуючи мотиви вкоріненості й символічного повернення до рідної землі.

Дерева позначають простір, пов'язаний з пам'яттю про кохання, зустрічі, прощання, або й смерть.

Образ дерева у Тараса Шевченка часто проектується в сферу психологічного досвіду, відображаючи особисті переживання, самотність, тугу, розлуку або духовну кризу ліричного суб'єкта. У цьому випадку природний образ стає метафорою внутрішнього стану людини.

Водночас міфологема дерева набуває й іншого семантичного наповнення, зокрема символізує історичну тяглість і втрату національної величі. Історичний вимір міфологеми пов'язаний з осмисленням минулого України, зазвичай, доби Гетьманщини, як періоду розквіту і сили, що зазнав занепаду, і втілюється через образи старого зруйнованого дерева. Таким чином, міфологема набуває амбівалентного характеру: поєднує ідею життєдайності та відродження з мотивами занепаду й боротьби за збереження національної цілісності.

Міфологема дерева в поетичній концепції Тараса Шевченка постає як структурно й семантично багатовимірний архетипний образ, що корелює з універсальною моделлю Світового дерева, як носія життєтворчої енергії і смислової повноти буття. Означена міфологема функціонує як один із центрів буттєвих координат, символічна вісь, що поєднує минуле, теперішнє й омріяне майбутнє, особисте й національне, земне й сакральне, утворюючи цілісну модель міфологічно-поетичного світу, в якому відображається доля людини й народу.

Отже, міфологема дерева структурує художній простір Шевченкової поезії, наділяючи його виразним національно-екзистенційним і водночас універсальним символічним змістом. Вона постає як медіатор між природним, антропологічним, соціальним і сакральним вимірами, увиразнює цілісну художню модель "Шевченкового міфу України" (Забужко, 2009) та утверджує ідею незнищенності національного буття.

Список використаних джерел

Астаф'єв, О. Г. (2016). Ян Янів про міфологеми святого дерева у поезії Тараса Шевченка. *Слово і час*, (3), 21–28.

Боронь, О. В. (2005). *Поетика простору в творчості Тараса Шевченка*. Агентство "Україна".

Грабович, Г. Ю. (1991). *Шевченко як міфотворець. Семантика символів у творчості поета*. Радянський письменник.

Забужко, О. С. (2009). *Шевченків міф України. Спроба філософського аналізу*. Факт.

Іванишин, П. В. (2008). *Національний спосіб розуміння в поезії Т. Шевченка, С. Маланюка, Л. Костенко*. Академвидав.

Костюк, І. В. (2011). Міфологема: історія поняття в науковому дискурсі. *Вісник Львівської національної академії мистецтв*, (22), 405–416.

Маланюк, Є. Ф. (1995). *Книга спостережень*. Атіка.

Нечуй-Левицький, І. С. (2012). *Світогляд українського народу*. Книга.

Шевченка: сад. *Шевченкознавчі студії. Зб. наук. пр.* Вип. 3. С. 134–141.

Шевченко, Т. Г. (2004). *Кобзар*. ВПЦ "Київський університет".

Шевченко, Т. Г. (2019). *Осіка*. <https://www.tshevchenko.name/uk/Guide/KyryloMethodiivskeTov/Slidstvo/06TarasShevchenko/Doc256.html>

Шевченко, Т. (2003). *Зібрання творів у 6 томах* (М.Г. Жулинський та ін., Ред.). Т. 2: Поезія 1847–1861. Наукова думка.

References

Astaf'iev, O. G. (2016). Yan Yaniv on the mythologeme of the sacred tree in the poetry of Taras Shevchenko. *Word and Time*, (3), 21–28 [in Ukrainian].

Boron, O. V. (2005). *Poetics of space in the work of Taras Shevchenko*. Agency "Ukraine" [in Ukrainian].

Grabovych, G. Yu. (1991). *Shevchenko as a mythmaker. Semantics of symbols in the poet's work*. Soviet writer [in Ukrainian].

Zabuzhko, O. S. (2009). *Shevchenko's Myth of Ukraine. An Attempt at Philosophical Analysis*. Fact [in Ukrainian].

Ivanyshyn, P. V. (2008). *National way of understanding in the poetry of T. Shevchenko, E. Malaniuk, L. Kostenko*. Akademvydav [in Ukrainian].

Kostyuk, I. V. (2011). Mythologeme: history of the concept in scientific discourse. *Bulletin of the Lviv National Academy of Arts*, (22), 405–416.

Malanyuk, E. F. (1995). *Book of Observations*. Atika [in Ukrainian].

Nechuy-Levytskyi, I. S. (2012). *Worldview of the Ukrainian People*. Book [in Ukrainian].

Shevchenko, L. I. (2001). Linguistic interpretation of Taras Shevchenko's symbolism: garden. *Shevchenko's studies. Collected works*. Issue 3. P. 134–141 [in Ukrainian].

Shevchenko, T. G. (2004). *Kobzar*. PPC "Kyiv University" [in Ukrainian].

Shevchenko, T. G. (2019). *Osyka* [in Ukrainian]. <https://www.tshevchenko.name/uk/Guide/KyryloMethodiivskeTov/Slidstvo/06TarasShevchenko/Doc256.html>

Shevchenko, T. (2003). *Collected Works in 6 volumes*. (M.H. Zhulynskyi et al., Eds.). Vol. 2: Poetry 1847–1861. Naukova dumka [in Ukrainian].

Отримано редакцією збірника / Received: 22.04.26

Прорецензовано / Revised: 28.04.26

Схвалено до друку / Accepted: 26.05.26

Опубліковано / Published: 29.05.26

THE MYTHOLOGY OF THE TREE IN THE POETRY OF TARAS SHEVCHENKO

Background. *The mythologeme of the tree occupies an important place in Taras Shevchenko's poetry, it represents moral and ethical values, beliefs, traditions, social ideas, historical memory, as well as psycho-emotional states of the lyrical subject. This image in the poet's artistic discourse functions as a polysemantic symbolic structure that integrates archetypal, folklore and individual-authorial meanings.*

Methods. *The study of the mythologeme of the tree in Taras Shevchenko's poetry is carried out using a complex of complementary methods, in particular mythocritical, structural-semiotic, and historical-literary.*

Results. *The mythologeme of the tree in Taras Shevchenko's poetry primarily represents the sacred space of Ukraine as a topos of the native land, actualizing the nostalgic discourse of the lost "paradise" and the existential longing for it.*

Recreating an idyllic, dreamy image of a lost native world, the integral markers of which in Taras Shevchenko's poetry are happy lovers or a harmonious family (family), a white cottage in a blooming garden, the poet organically continues the biblical and baroque Ukrainian tradition, in which the garden is interpreted as a symbol of heavenly and earthly paradise, the center of cosmic harmony, the personification of the spiritual ideal associated with a person's stay in a state of primordial paradise idyll.

The images of trees, which accumulate deep mythological symbolism, in Shevchenko's poetic concept express the inner states of the lyrical subject, his existential experience. The images of poplar, willow, viburnum, oak, etc. become tools for the psychologization of the poetic world and at the same time carriers of a broader ontological content.

The indicated mythologeme functions as a symbolic-historiosophical model, which combines the motifs of the cyclical nature of being, national memory, decline and revival. At the same time, the mythologeme evolves into a universal model of the "tree of life", the archetype of the World Tree, which symbolizes the life-creating energy and the semantic completeness of being.

In the poetic world of Taras Shevchenko, the mythologeme of the tree is realized as a polysemantic image-symbol, reflecting individual existential experience, folk worldview and historical memory.

Conclusion. *The mythologeme of the tree in Taras Shevchenko's poetry is one of the important system-forming components of the artistic and mythological picture of the world, multi-valued and archetypal, which gravitates towards the*

model of the World Tree and integrates the natural, socio-historical and spiritual-value dimensions of being.

Keywords: *Ukrainian literature, mythologeme, image-symbol, archetype, mythopoetics, poetic semantics.*

Автор заявляє про відсутність конфлікту інтересів. Спонсори не брали участі в розробленні дослідження; у зборі, аналізі чи інтерпретації даних; у написанні рукопису; в рішенні про публікацію результатів.

The author declares no conflicts of interest. The funders had no role in the design of the study; in the collection, analyses or interpretation of data; in the writing of the manuscript; in the decision to publish the results.